

ODNOSI SRBA I NEMACA U VOJVODINI (XVIII-XX VEK)

APSTRAKT: Ovaj rad govori o međusobnim odnosima Srba i Nemaca na teritoriji današnje Autonomne Pokrajine Vojvodine od doseljavanja Nemaca do njihovog odlaska posle Drugog svetskog rata. Prikazani su sukobi i saradnja dve etničke grupe tokom dva i po stoleća. Rad govori o komšijskim odnosima i iskušenjima kojima su ovi bili izloženi.

Nemci se na teritoriju Ugarske doseljavaju prvih decenija XVIII veka, što znači da su na prostore južne Ugarske (Vojvodine) došli tek nešto posle dolaska mase Srba koja se tu naselila pod Arsenijem Čarnojevićem.¹ Posle proterivanja Turaka, novooslobođene zemlje krune Svetog Stefana su bile gotovo opustele, sa izuzetkom manjih grupa starosedelaca, više Srba nego Mađara. Do pada broja stanovnika i naselja je došlo još u poslednjim decenijama turske vladavine. Tako je u Banatu od neka-
dašnjih 1650 sela, 1717. godine ostalo još samo 665. Oko 900 naselja je uništeno u turskom delu Ugarske.²

Ugarska, iscrpljena i poharana ratovima, nije bila u stanju da ponovo naseli novooslobođene krajeve Mađarima.³ Zbog toga su ugarski magnati, koji su za vernost bečkom dvoru (ponovo) dobili velike posede na novooslobođenim teritorijama, sami počeli da ih naseljavaju kolonistima iz različitih krajeva.⁴ Nemačka je bila jedna od zemalja koje su imale višak stanovništva

-
- 1 O naseljavanju Nemaca na prostore Vojvodine vidi: Balduin Saria, *Geschichte der Sudestdeutschen Volksgruppen*, Kitzingen/Mein, s.a, str. 15-26.
 - 2 Anton Tafferner, *Quellenbuch zur Donauschwabische Geschichte*, Stuttgart, 1977, str. XXXII.
 - 3 Mathias Annabring, *Volksgeschichte der Deutschen in Ungarn*, Stuttgart, 1954, str. 13.
 - 4 Saria, str. 16.

i koja je mogla da posluži kao izvor naseljenika.⁵ Zbog toga su nemački autori često skloni da precenjuju značaj nemačke kolonizacije na račun naseljavanja drugih naroda. Ipak, činjenica je da uporedo sa izglasavanjem pragmatične sankcije, ugarski sabor traži od cara i kralja da u Ugarsku uputi naseljenike iz austrijskih zemalja.⁶ Tako od doba Karla VI počinje sve veće angažovanje bečkog dvora na ponovnom naseljavanju novih krajeva. Pri tome treba imati na umu da su i Habzburzi i ugarski magnati mislili pre svega na ekonomske i vojno-strateške ciljeve, u skladu sa ondašnjim kameralističkim ekonomskim teorijama.

To znači da ne može biti govora o ispravnosti teze nekih anti-nemački orijentisanih jugoslovenskih publicista da je cilj kolonizacije bila germanizacija.⁷ Uporedo sa naseljavanjem Nemaca, naseljavani su, kao što smo pomenuli, i Srbi, ali i Slovaci, Mađari, Česi, Rumuni, kao i Francuzi, Italijani i Španci. Poslednje tri grupe su naravno bile zastupljene u manjem broju, tako da su ubrzo najvećim delom pomrle zbog teških uslova života, dok se preostali deo vremenom ponemčio. Takođe, nema osnova ni tvrdnja mnogih mađarskih istoričara da su Habzburzi naseljavanjem Nemaca i drugih nacionalnosti hteli da razbiju etničku homogenost Ugarske i tako je oslabe. Habzburzi u to vreme, a ni kasnije, nisu razmišljali u relacijama nacionalnosti, baš kao što to nisu radili ni ugarski magnati koji su na svoju ruku dovodili koloniste iz tuđine. Za njih je pripadnik mađarske nacije bio samo pripadnik ugarskog plemstva, i to bez obzira na njegovu etničku pripadnost. Mađarski seljak nije bio pripadnik mađarske nacije, dok je plemić Srbin, Hrvat, Slovak itd. to bio. Motivi kako dvora, tako i plemstva su bili čisto praktični. Nacionalna svest je sazrela tek mnogo, mnogo kasnije. Uostalom, možda je najbolji dokaz o pogrešnosti obe navedene teze činjenica da su slovenska i mađarska prezimena prilično retka među podunavskim Švabama, dok je pak procenat nemačkih imena među Hrvatima, Mađarima i (nešto manje) Srbima srazмерно neuporedivo veći. To govori da asimilacija nije išla u pravcu germanizacije, već mađarizacije, kreatizacije i (ređe zbog verske razlike) srbizacije.

Prve grupice Nemaca koje su došle na teritoriju današnje Vojvodine su bili zanatlije. Zbog toga su lokalni Srbi bili ti koji su ove došljake naučili osnovama poljoprivredne proizvodnje, naravno onakve kakvu su oni upražnjavali. To je bio početak plodne razmene koja se između dva naroda odvijala tokom sledeća dva i po stoleća.

Sledeće, sad već mnogo brojnije, grupe naseljenika su bile sastavljene od zemljoradnika, ovog puta sa naprednijim metodama proizvodnje nego što su bile uobičajene kod Srba. Ipak, Srbi su često bili ti koji su za pridošlice

5 Annabring, str. 15.

6 Isto, str. 14-15.

7 Vidi na primer, feljton Vase Rokića, "Podunavske Švabe od Karla VI do Adolfa Hitlera", Borba 31. VIII 1987. – 31. IX 1987.

izgradili prve kuće, kako su najbolje znali i umeli. Te kuće, kao i prve kolonističke kuće koje su sami Švabe gradili, još su po izgledu, a još više po komforu, bile daleko od kasnijih udobnih kuća nemačkih domaćina.

Novopridošlo stanovništvo, kako nemačko, tako i drugih nacionalnosti, moralo je da se bori sa velikim teškoćama. Zapuštenu zemlju je trebalo meliorisati i kultivisati. Teške klimatske prilike i brojne bolesti su odnele velik broj kolonista pre nego što su mogli da počnu sa uživanjem plodova svog truda. Zbog toga su malobrojnije etničke skupine koje smo pomenuli i nestale.

Nemci su sa svojim modernijim znanjima dali znatan doprinos kultivisanju opustelih teritorija, ali svakako nisu bili jedini koji su u tome učestvovali, kako bi se moglo zaključiti iz pisanja nekih nemačkih autora.

Činjenica je, ipak, da su zahvaljujući delimično olakšicama koje su dobili prilikom naseljavanja, a još više zahvaljujući svojoj marljivosti, štedljivosti i naprednijem načinu proizvodnje, ubrzo stekli nešto bolji materijalni status od stanovništva drugih nacionalnosti. evo šta o tome kaže poznati srpski istoričar Dušan Popović: "Nemci su bili u Vojvodini najbolji zemljoradnici i odlične zanatlije. Nemač je bio hiljadugodišnji radnik koji je navikao da ispravno radi i služi a da pri tome umereno i uredno živi". Pored ostalog, kao njihove glavne osobine Popović je naveo štedljivost, čuvarnost i marljivost.⁸ Priznanje im je odao i mađarski istoričar Fenješ koji je napisao da su Nemci bili "najugledniji, najvredniji i najbogatiji. U vrednoći su neumorni, a udvostručenim znanjem obavljaju poljoprivredu."⁹

Budući da je južna Ugarska bila poljoprivredni region par excellence, narodi koji su živeli sa Švabama u susedstvu su imali što od njih da nauče. Tako je bilo i sa Srbima. Budući da im je socijalni status bio uglavnom isti, a da nacionalno pitanje nije još igralo značajnu ulogu među širim slojevima stanovništva, odnosi su bili dobri.

Posle graditeljskog XVIII veka, došao je XIX, vek nacionalnog i političkog buđenja. Uprkos manjoj razvijenosti na ekonomskom polju, Srbi su na planu nacionalnog osvešćivanja otišli neuporedivo dalje od svojih švapskih suseda. Gotovo da bismo mogli reći da su Srbi tu bili preko sto godina ispred Švaba.

Dolazeći iz različitih delova Svetog rimskog carstva, podunavske Švabe nisu imali zajedničku nacionalnu svest.¹⁰ Za razliku od njih, Srbi su u južnu Ugarsku došli sa formiranom nacionalnom svesću čiji je čuvar bila Srpska pravoslavna crkva. Dok je Nemačka bila pocepana na bezbroj sitnih državica, Srbi su posedovali romantično sećanje na nekada moćno srpsko

8 Dušan J. Popović, Srbi u Vojvodini, Novi Sad, 1990, str. 186.

9 Isto, str. 183.

10 Annabring, str. 32.

carstvo, izgubljeno na Kosovu. Zbog toga nije čudno što su Srbi svoje nacionalne zahteve postavili već na temišvarskom saboru 1790. godine. Njihove komšije Švabe su na sličnu ideju došli tek šezdesetak godina kasnije.

To nas dovodi do revolucije 1848, poznatoj i kao "proleće naroda". U Habzburškoj monarhiji ona je bila složenija nego bilo gde drugde u Evropi, pre svega zbog broja pitanja koje je trebalo rešiti i naroda koji su ta pitanja postavljali. Jasno određenih linija političkog razdvajanja često nije bilo. Obično se zaboravlja npr. da se gotovo isti broj Mađara, koji su bili glavni buntovnici, borio na strani Habzburgovaca kao i protiv njih. Košut je prvo bio kraljev ministar pa otpadnik, a Jelačić otpadnik pa kraljev general. Jedino je linija razdvajanja između Mađara, s jedne, i Srba (odnosno Rumuna u Transilvaniji), s druge strane, bila postojana. Srbi nisu hteli ni mogli da prihvate mađarske ekskluzivističke zahteve, a Mađari nisu bili spremni na bilo kakvo popuštanje, tako da je sukob bio neminovan. Što se podunavskih Švaba tiče, njihov odnos prema revoluciji i Mađarima je bio različit, zavisno od mesta i prilike. Tako su npr. u Pančevu Srbi i Nemci udruženim snagama branili grad od Mađara, dok su npr. u Beloj Crkvi Nemci branili (ovaj pretežno nemački) grad od Srba. Drugim rečima, između Srba i Nemaca je dolazilo i do sukoba i do saradnje, zavisno od prilika.

Ono što je svakako mnogo značajnije od sukoba koji su vremenom prevaziđeni je politička pouka koju su Švabe naučili od svojih srpskih suseda. Budući da je jedan od glavnih srpskih zahteva u revoluciji bio onaj koji se odnosio na ustanovljenje srpskog vojvodstva, on nije mogao ostati bez odjeka među drugim narodima koji su živeli na teritoriji koju su Srbi zahtevali za svoju vojvodinu. Po ugledu na Srbe, viđeniji predstavnici Švaba su se okupili 2. oktobra 1849. u Bogarošu i odatle poslali caru svoju tzv. Švapsku peticiju. U njoj su se žalili da se sa njima u Ugarskoj postupa kao sa siročićima u tuđoj kući. Pored toga, u peticiji su napisali da se oni ne bi protivili uspostavljanju Srpske Vojvodine ako u njoj ne bi srpski jezik i religija imali dominantan uticaj. Smatrali su da ako Srbi mogu da dobiju svog vojvodu, Rumuni svog kapetana, Slovaci severne Ugarske svog poglavara, onda bi i oni, podunavske Švabe, trebalo da dobiju jednog grofa po uzoru na transilvanijske Sase. Taj grof bi štutio nemačke interese i omogućio pravosuđe i javnu upravu na nemačkom jeziku. Bečki dvor je bez mnogo diskusije ovu peticiju odbio,¹¹ ali pošto je i srpsko vojvodstvo bilo, više-manje, papirna tvorevina, a administracija Bahovih husara na nemačkom jeziku, Švabe nisu imali više razloga da se žale, tim pre što je ogromna većina njih pre svega bila zainteresovana za privredu a ne politiku ili nacionalni rad.¹² O tome da nekih uslova za

11 Isto, str. 18-19.

12 Isto, str. 25.

ispoljavanje nezadovoljstva za vreme Bahovog apsolutizma ionako nije bilo, ne treba ni govoriti.

Bilo kako bilo, narušeni međunacionalni odnosi za vreme revolucije 1868/9., srpska aktivnost i primer doveli su do prvog buđenja, ili bar do početka buđenja nacionalne svesti vojvođanskih Švaba. Ovaj srpski uticaj će se i kasnije nastaviti: prvi nacionalni radnici među podunavskim Švabama su dolazili iz krajeva gde su živeli i Srbi, ili iz njihovog neposrednog susedstva. Pa ipak, ovo buđenje nacionalne svesti kod Švaba je teklo neuporedivo sporije nego kod Srba, Mađara, Hrvata ili Nemaca u samoj Nemačkoj i Austriji. Pored činjenice da je velika većina Švaba pripadala seljaštvu, usporeni razvitak nacionalne svesti se može objasniti i time što se ionako malobrojno građanstvo, željno društvenog uspona, brzo mađarizovalo. Za razliku od Srba koje je religija dosta uspešno štitila od asimilacije, većina Švaba su bili katolici i podložni smišljenoj mađarizaciji od strane mađarskog klera posle nagodbe 1867. Ionako manje nacionalno svesni od Srba, njihovi viši slojevi su putem crkve i škole postajali lak plen mađarizaciji, odnosno krotizacije u Sremu i Slavoniji u poslednjoj trećini XIX veka.

Austro-ugarska nagodba 1867. je podelila Habzburšku monarhiju u dve polovine. Teritorija Vojvodine je u celini pripala mađarskoj polovini, s tim što je Srem bio u okviru Kraljevine Hrvatske i Slavonije posle Ugarsko-hrvatske nagodbe 1868. Uprkos dosta liberalnom zakonu o nacionalnostima, koji je u početku donet, novo uređenje je donelo sve intenzivniju mađarizaciju. Srbi i Nemci su se našli u istom loncu koji je pretio da ih skuva. Pri tome su i Hrvatsko-ugarskom nagodbom bili delimično odvojeni od svojih sunarodnika u Hrvatskoj, tako da su ovi prošli nešto drugačiji razvoj od onih u užoj Ugarskoj.

Srbi su, dakako, i dalje bili nacionalno svesniji i politički borbeniji. Švabe, iako njihovi prirodni saveznici u borbi za očuvanje nacionalnog bića, nisu mogli mnogo da im pomognu zbog svoje tradicionalne političke neaktivnosti, rasutosti na velikoj teritoriji i izbornog zakona koji je važio u Ugarskoj.

Uprkos tome, početak XX veka je doneo ponovno začetke nacionalnog buđenja među podunavskim Švabama. Naša je smela pretpostavka da se to odigralo pod srpskim uticajem, iako su u to vreme već i Rumuni mogli da pruže Nemcima uzore. 30. decembra 1905. u Vršcu je osnovana Ungarlandische Deutsche Volkspartei.¹³ Vršac nije slučajno izabran, i nije slučajno što je priličan broj aktivista bio baš iz Banata. Partija je imala za cilj buđenje nacionalne svesti i očuvanje etničke samobitnosti podunavskih Švaba, ali zbog pasivnosti velike većine nemačkog stanovništva nije uspela da postigne spomena vredne uspehe. Većina Švaba se nije zanimala za politiku ili je glasala za mađarske stranke.

13 Isto, str. 42.

U Hrvatskoj, kojoj je pripadao i Srem, Nemci nisu imali svoju stranku, već su učestvovali u radu slovenskih stranaka. Tako znamo da su u Franctalu, u Zemunu lokalni Švabe bili podjeljeni na pristalice Napredne stranke koju je u gradu vodio gradonačelnik Kosovac, a u Franctalu Jakob Zajfert i pristalice Srpske radikalne stranke koju je u gradu vodio dr Milivoj Babić, a u Franctalu Martin Zajer.¹⁴

Prvi svetski rat je bio nova kušnja za međusobne odnose Srba i Švaba. Ovog puta nisu revolucionarna zbivanja zapretila nacionalnim odnosima već visoka politika evropskih sila. Pa, ipak, i Srbi i Nemci su u ratu učestvovali sa neskrivenim simpatijama za "svoju" stranu. Dok je situacija bila normalna, normalni odnosi su uspevali da se održe. Neočekivane i dramatične situacije su pretile da razbuktaju strasti. Dve su glavne prilike bile kada su tenzije narasle do opasnih razmera. Prva je bila u septembru 1914. kada je srpska vojska prodrla u Srem. Nemci su pred njom počeli da beže, dok su je Srbi, oslobođeni psihološkog pritiska kome su bili izvrgnuti od ubistva Franza Ferdinanda, dočekali toplo i srdačno.¹⁵ Franctalski Švabe kojima su srpski vojnici omogućili da se vrate svojim kućama, imali su određenih neprijatnosti od strane nekih svojih sugrađana srpske nacionalnosti. Srpskoj vojsci pak služi na čast što se ispravno i pristojno držala prema lokalnom nemačkom stanovništvu,¹⁶ u svakom slučaju mnogo bolje nego mađarski vojnici koji su kasnije zauzeli grad po odlasku srpskih trupa.¹⁷

Sledeći kamen kušnje je bilo zauzimanje Vojvodine od strane srpske vojske u jesen 1918. godine. Hans Volk piše da je u Banatskom Karlovcu tada došlo do hapšenja bivših austro-ugarskih oficira (koji verovatno nisu svi bili Nemci),¹⁸ a Valentin Oberkersch govori o samovolji lokalnog policijskog komandanta u Indiji.¹⁹ Međutim, on takođe govori i o zajedničkim srpsko-nemačkim građanskim stražama koje su organizovane u cilju očuvanja javnog reda i sprečavanju pljačke od strane sumnjivih elemenata i pojedinih nedisciplinovanih vojnika.²⁰ Očigledno, tamo gde nove vlasti još nisu uspele da zavedu red, Srbi i Nemci su bili dovoljno razboriti da se sami organizuju u cilju zaštite zajedničkih interesa, i to u gradu za koji autor izveštaja kaže da

14 N. Hafner, F. Egger, J. Brachel, Franztal 1816-1944. Erinnerung an Franztal/Semlin. Heimat an der Donau. Ansiedlung – Dorfleben – Flucht – Neubegin (dalje Franztal), Salzburg, 1981, str. 94.

15 Isto, str. 132; Valentin Oberkersch, India. Deutsches Leben in Ostsyrmien (1825-1944), Stuttgart, 1978, str. 81.

16 Franztal, str. 132.

17 Isto, str. 135.

18 Hans Volk, 150 Jahre Karlsdorf. Geschichte der Gemeinde Karladorf im Banat, Freilassing, 1958, str. 32-33.

19 Oberkersch, str. 82.

20 Isto, str. 83.

se u njemu Srbi i Nemci nisu voleli.²¹ U Zemunu je prilikom ulaska srpske vojske došlo do više pljački, i čak jednog ubistva, ali su one bile delo pojedinih vojnika koji su se otrgli kontroli. Odnosi između lokalnih Srba i Nemaca nisu time pomućeni. Francalci su zatražili zaštitu od komandanta grada pukovnika Miloradovića i dobili je.²² Tako su tokom cele zime 1918/19. Francalom patrolirale četvorke sastavljene od po dva Nemca i po dva srpska vojnika.²³ Izgleda da je najveći incident izbio u Indiji gde je prilikom ulaska srpskih trupa došlo do puškaranja između jedne grupe Srba i Nemaca u kojoj je jedan Srbin izgubio život.²⁴ Možda se time mogu objasniti "samovoljna" hapšenja u tom gradu. Možemo završiti citatom Josefa Müllera koji je opisao taj incident: "Ipak se u celini može reći da srpska vojska i u nemačkim naseljima ponašala disciplinovano i da se ujedinjenje Jugoslavije izvršilo bez većih izgreda i strahota".²⁵

Činjenica je pak da su podunavski Švabe bili jedini narod u regionu koji nije pitan za mišljenje prilikom stvaranja Jugoslavije, odnosno uvećanja Rumunije u jesen 1918. (Mađari su formalno bili uključeni u ceo proces, ali potpuno nemoćni da bilo šta promene u svoju korist). To je dolazilo otud što za razliku od Srba ili Rumuna, Švabe nisu imali direktan priključak na svoje matične nacionalne države. Ponovo pod uticajem situacije i drugih naroda Monarhije na umoru, i oni su pokušali da 1. novembra 1918. osnuju Nemački savet pod upravom Jakoba Blejera. To njihovo nacionalno veće je trebalo da postavi nemačke nacionalne zahteve na način na koji su to radila nacionalna veća drugih naroda. Nemci su samo ispustili iz vida da oni ne mogu očekivati da budu tretirani kao pobednički narodi (Srbi, Italijani, Rumuni) ili narodi Monarhije koji su se prebacili u pobednički tabor (Hrvati, Slovenci, Česi, Slovaci, i dr.) U novom proleću naroda, samo interesi dva vodeća naroda u bivšoj Monarhiji nisu uzeti u obzir. Tragedija podunavskih Švaba je bila u tome što oni jesu na papiru spadali među dva vodeća naroda Monarhije, dok su u stvarnosti bili potlačena manjina u zemlji krune Svetog Stefana.

Nedostatak etničke veze sa zemljom maticom i tradicionalna politička neaktivnost i pomirljivost su svakako uticali na to da prvi zahtev njihovog Nacionalnog veća bude "očuvanje integriteta Ugarske, po svaku cenu".²⁶ Druga dva zahteva su se odnosila na ravnopravnost nacionalnosti u Ugarskoj i protivljenje teritorijalnim autonomijama. Prvi zahtev je bio u jasnoj suprotnosti sa težnjama vođovodanskih Srba. Drugi je došao sa zakašnjenjem, a treći

21 Isto, str. 81.

22 Franztal, 128.

23 Isto, 137.

24 Josef Muller, Syrmien, Slawonien, Bosnien. Verlorene Heimat deutscher Bauern, Freilassing 1951, str. 42.

25 Isto, 42-43.

26 Annabring, 59.

se može objasniti strahom da ne ostanu manjina u autonomnoj jedinici nekog drugog naroda (Srba ili Rumuna). To je i razlog što u trećoj tački ističu svoju želju da i dalje ostanu povezani sa mađarskom nacijom, iako nije precizirano da li je reč o mađarskom političkom narodu ili Mađarima kao etničkoj grupi.²⁷ Iz prethodno rešenog, ipak se pre može izvući zaključak da je reč o mađarskom političkom narodu.

Uprkos činjenici da se švapsko nacionalno veće izjasnilo za očuvanje Ugarske, to nije moglo da bude više od akademske deklaracije. Pre svega, nemačko Nacionalno veće nije bilo izabrano na bilo kakav demokratski način (kao ni ostala narodna veća u Monarhiji uostalom), tako da nije imalo narodni legitimitet. Pored toga, nemačko Nacionalno veće nije imalo nikakvu fizičku silu kojom bi sprovelo u stvarnosti svoje težnje. Tu silu nisu više imali ni Mađari. Ove činjenice, uz ratni umor i zauzeće Vojvodine od strane srpske vojske, onemogućile su da zahtevi Nacionalnog veća postanu kamen smutnje između Srba i Nemaca na terenu.

Činjenica je da želje Nemaca nisu igrale nikakvu ulogu pri crtanju posleratnih granica, kao i to da je većina njih zaista više volela da ostane u Ugarskoj (takvoj kakva je bila ili reformisanoj) nego da se uključi u novu južnoslovensku odnosno rumunsku državu, u kojoj ne bi bilo ni formalne zaštite od strane sunarodnika i cara. Pored toga, vekovni život u Monarhiji i pripadnost njenom kulturnom krugu su opredeljivali Nemce prema Ugarskoj a ne prema mladim balkanskim državama. Tvrdnja ostrašćenog bivšeg vođe Kulturbunda Josefa Beera da su posleratne granice vučene sa jasnom namerom da se Nemci oslabe nema nikakve veze sa stvarnošću.²⁸

Nova država je u Vojvodini (za razliku od npr. Slovenije) u početku uvela nemačke škole umesto bivših mađarskih da bi pridobila Švabe za novostvorenu Kraljevinu i da bi ugušila na taj način žal za Ugarskom.²⁹

U novoj državi Nemci su imali malo šansi da dođu na činovnička mesta: u podunavskoj banovini od 630 činovnika, po nemačkim tvrđenjima, samo 2 ili 3 su bili Nemci, a od 130 činovnika u finansijskoj direkciji samo je 1 bio Nemač.³⁰ Na prvim izborima Švabe, kao ni ostale nacionalne manjine, nisu imali pravo glasa, pod izgovorom optiranja. Oni su u tadašnjoj nesređenoj situaciji mogli da se izjasne za svoje zemlje matice, pa je formalni razlog da ne glasaju nađen u činjenici da su svi manjinci potencijalni strani državljani. Stvaran razlog je međutim bio taj što se pre definitivnog međunarodnog priznanja novih granica nije moglo dozvoliti pravo glasa nacionalnim

27 Isto.

28 Heimatbuch der Stadt Weisskirchen im Banat (dalje: Weisskirchen), Selzburg 1980, str. 151.

29 Hans-Ulrich Wehler, Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918-1978, Göttingen, 1980, str. 22-23.

30 Weisskirchen, 156.

manjinama, jer bi one u nekim oblastima, u koje je spadala i Vojvodina, nadglasali slovensko stanovništvo i tako srušile pred međunarodnom javnošću opravdanost jugoslovenskih zahteva na takve teritorije. U početku su i u nemačkim selima postavljani ne-nemački činovnici.³¹ Sa konsolidacijom države, nacionalne manjine su dobile pravo glasa 1923, a time i mogućnost da se uključe u politički život i da biraju svoju lokalnu upravu u manjinskim naseljima.

Nemci su u Vojvodini relativno lako podnosili ovakvo stanje jer ni u Austro-Ugarskoj nisu bili navikli da mnogo politiziraju, a tek posle Prvog svetskog rata počela je da im se masovnije budi nacionalna svest. Zaslugu za ovo je imalo ratno iskustvo – susreti sa Nemcima iz Nemačke i osnivanje Švapsko-nemačkog kulturnog saveza 1920.³² (Schwabisch-Deutsch Kulturbund). On je osnovan kao kulturna ustanova, ali je tokom svog rada, posebno tridesetih godina, sve više dobijao odlike političke organizacije i oruđa nacifikacije u drugoj polovini tridesetih godina. Možda jedan od razloga za ovakav razvoj kulturbunda leži i u činjenici da je 1929, šestojanuarskom diktaturom zabranjena Nemačka stranka u Kraljevini SHS, koja se kasnije više nije mogla obnoviti. To i dolazak Hitlera na vlast u Nemačkoj sve će više usmeravati vođstvo Kulturbunda u vode politike koja je uz to postajala sve više slična nacističkim predlošcima iz Rajha.

S druge strane, Švabe su u novoj državi imali sve uslove za slobodan razvoj svojih privrednih, a delimično i kulturnih aktivnosti, tako da su odnosi sa Srbima bili uglavnom dobri.³³ Citiraćemo još jednom Dušana Popovića: "Srbi su sa Nemcima u prošlosti živeli uglavnom uvek dobro. Ako je i dolazilo do tuča, tukli su se Nemci između sebe a Srbi između sebe, ili pomešani jedni i drugi na obe strane".³⁴ Već smo naveli njegovo mišljenje o marljivosti i drugim vrlinama švapskih komšija, a sada ćemo citirati sud lekara dr Josefa Reitera iz Bačke Palanke o lokalnim Srbima: "Naši dobri srpski zemljaci su jedan sasvim trezven, prijazan i bogobojašljiv svet sa posebno snažno razvijenim osećajem časti. Za vreme mog službovanja kao lekara, imao sam puno prilika da prodrem u najintimnije sfere tog naroda i da o njemu steknem jedan sasvim povoljan sud. Naše srpske porodice živele su još uvek u jednom starinskom strogom patrijarhatu od koga je poticao uzoran hijerarhijski red i čistoća običaja, kao i privredna stabilnost. Imali su sve razloge da budu svesni svog porekla i da budu ispunjeni nacionalnim ponosom. Iako su svoje švapske komšije poštovali i cenili, a njihovu valjanost bez zavisti priznavali, ipak su posedovali jedan osećaj nadmoći koji se nije mogao uzdrmati. Rasno,

31 Volk, 33.

32 Wehler, 28.

33 Franztal, 96; Muller, 50; Weisskirchen, 160.

34 Popović, 187.

oni su predstavljali najlepší i najbolji srpski tip i bili su duhovno otvoreni. Sa zavišću moram da utvrdim da su naši srpski zemaljci imali jače profilisane ličnosti i da su u javnom životu imali više građanske hrabrosti nego mi Nemci".³⁵

Uprkos uzajamnom poštovanju i ličnim prijateljstvima, odnosi između dve etničke skupine ipak nisu bili preterano bliski. Ljudi su se pomagali i posećivali, ali mešoviti brakovi između Srba i Nemaca su bili neuporedivo ređi nego između Nemaca, s jedne, i Hrvata, Mađara, ili Slovaka, s druge strane. Tu je naravno vera bila odlučujući faktor.³⁶

Kao i uvek u nacionalno mešovitim sredinama, nije uvek baš sve išlo glatko. Više nemačkih izveštaja beleži kao neprijatnu i preteću aktivnost četnika.³⁷ U Franctalu, u Zemunu, se npr. dešavalo da četnici dođu na nemačku igranku sa gajdama i frulama, često pijani. Pri tom bi se Švabice u strahu razbežale, a četnici bi tražili da im nemački muzičari odsviraju kolo. Obično se sve završavalo u miru, ali je ostavljalo gorak utisak.³⁸

Jačanjem i konačnim preovladavanjem nacističkog uticaja u Kulturbundu, nacionalni odnosi se zatežu pred Drugi svetski rat. Nemicima se, sa ili bez razloga, počinje pripisivati uloga pete kolone, što su mlađi Srbi bili spremni da prihvate, dok su stariji ipak znali da naprave razliku.³⁹ I na nemačkoj strani, mladi su bili ti koji su bili spremniji da istupaju sa nepomirljivim stavovima i da tako navuku odijum na celu nemačku manjinu. Sve tesnije vezivanje Kulturbunda za politiku Rajha i nacistički ispadi (čak i oni van Vojvodine) bacali su sumnju na sve Nemce u zemlji.⁴⁰

Tokom burnih događaja krajem marta 1941. došlo je do uzimanja talaca među Švabama. To je bila mera državnih vlasti, očigledno unapred pripremljena za slučaj opasnosti.⁴¹ U Franctalu je zabeležno maltretiranje talaca od strane četnika i Sokola, (koji, što je važno napomenuti, nisu bili Zemunci),⁴² iako je uglavnom postupanje bilo korektno. Povremenih izgreda je bilo tu i tamo, ali to nipošto nije bila smišljena politika vlasti.⁴³ U svakom slučaju, pojedini izgredi protiv Švaba nisu ni izdaleka odgovarali prenaduva-

35 Adalbert Karl Gaus (ur.) *Erinnerungen an Palanka*, freilassing, 1958, str. 9.

36 Muller, 50.

37 Gaus, 31-32.

38 Franztal, 159.

39 Weisskirchen, 161.

40 Vidi o tome: Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, Ljubljana, 1966.

41 Leni Lenz, Franztal, *ich muss dich lassen* (mit ergänzenden Beiträgen von Nikolaus Hafner), Freilassing, 1957, str. 81; Berta Sohl, *Heideschutz 1809-1945*, Freilassing, 1960, str. 47; Franztal, 160; Weisskirchen, 167.

42 Franztal, 161.

43 Wehler, 39.

noj slici koju je o tome stvarala Gebelsova propaganda sa ciljem da opravda agresiju na Jugoslaviju.

Pored povremenih izgređa koji su se ponegde dešavali, bilo je i suprotnih primera: u Franctalu je jedna komisija, *ad hoc* formirana od uglednih Srba i Hrvata, uspela da isposluje puštanje velike većine talaca.⁴⁴ U Modošu (Jaša Tomić) Srbi i Nemci su tražili jedni od drugih zaštitu. Po tvrdnjama Švaba iz tog mesta, na podsticaj lokalnih Srba, komandant žandarmerije, inače Srbin, je sa dva bivša k. und k. oficira, od žandarma, Srba i Nemaca osnovao građansku zaštitu radi očuvanja reda.⁴⁵

Da nacionalno nepoverenje koje je naraslo u poslednjim predratnim godinama nije sasvim neopravdano, potvrdile su i akcije naoružanih Nemaca u Osjeku, Mariboru, Vinkovcima, Rumi, Beški, Novoj Pazovi i (što autori monografije o ovom naselju prećutkuju) Franctalu.⁴⁶ One su imale nedvosmisleno veleizdajnički karakter, ali ni u kom slučaju nisu bile odlučujuće za vrlo brz kolaps jugoslovenske vojske.

Treba reći da su Švcabe dočekali nemačke vojnike sa neskrivenim oduševljenjem.⁴⁷ Nemački autori to ne skrivaju, a opravdanje vide u velikoj psihološkoj napetosti i mestimičnim šikanima kojima su pripadnici nemačke manjine bili izloženi tokom burnih martovskih i aprilskih dana 1941.

Posle komadanja Jugoslavije i Vojvodina je bila raskomadana. Srem je pripao tzv. NDH, Bačka Mađarskoj, a Banat je ostao u okviru okupirane Srbije. Rat je doneo nova iskušenja za već donekle ohladnele odnose između komšija dve nacionalnosti. Jedan deo Švaba je stupio u nove organe vlasti, pre svega u Sremu, i posebno, u Banatu. U Banatu su domaći Nemci faktički držali vlast, te su tako najviše i bili krivi za zločine koji su tamo tokom okupacije počinjeni nad Srbima i Jevrejima.⁴⁸ Bački Nemci su manje učestvovali u aparatu vlasti, ali su zato masovno učestvovali kao dobrovoljci u SS jedinicama.⁴⁹ Od banatskih Švaba je u februaru 1942. osnovana zloglasna SS divizija "Princ Eugen". Pa, ipak, iako su članovi ovih SS formacija okrvavili ruke ne samo na teritoriji Jugoslavije, već i širom Evrope, oni uglavnom nisu

44 Franztal, 162.

45 Josef Burger, Heimatbuch der Gemeinde Modosch im Banat und Ortschronik der Gemeinde Kaptalan, s. 1, 1964, str. 206.

46 Wehler, 42-43; Josip Mirnić, Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu, Novi Sad, 1974, str. 68-93.

47 Franztal, 164; Weisskirchen, 174; Sohl, 48; Burger, 208; Lenz, 82, 109; Martin Schneider, Militschitsch, Freilassing, 1968, str. 235; Anton Zollitsch, Filipowa. Entstehen, Wachsen und Vergehen ein donauschwabischen Gemeinde in der Batschka, Freilassing, 1957, str. 175.

48 Petar Kačavenda, Nemci u Jugoslaviji 1918-1945, Beograd, 1991, str. 30, 34-39.

49 Mirnić, 177, 214.

učestvovali u zločinima nad svojim neposrednim komšijama, tj. u svom zavičaju.

U Sremu su lokalni Nemci učestvovali u aparatu vlasti zajedno sa ustašama, dok su žrtve nove državne tvorevine uglavnom bili Srbi i Jevreji. Tu su Srbi ponekad izvlačili korist iz svade oko vlasti koja je bila latentna između domaćih Švaba i ustaša. Pri tome su nekad Nemci nastupali kao zaštitnici Srba pred ustašama, da bi tako učvrstili svoj položaj u ovoj tada pretežno srpsko-nemačkoj oblasti. Od starijih Zemunaca se i danas mogu čuti lepe reči o gradonačelniku Zemuna (1942-1944) dr Hansu Mozeru. Zbog toga Francotalci pišu u svojoj zavičajnoj knjizi da su odnosi sa Srbima ostali dobri kao i pre rata.⁵⁰

Uprkos represalijama okupacionih vlasti, odnosi između komšija dve nacionalnosti se nisu uvek i svugde pokvarili ni u Banatu. Kao što su postojali primeri logorisanja i masovnih ubistava, zabeleženi su (od strane Srba) i slučajevi zaštite i dobrosusedskih odnosa koji su se u pojedinim mestima održali uprkos svemu.⁵¹

Odnosi između dve etničke skupine su tokom rata bili nalik na odnose između pojedinaca: dok su jedni stupili u okupacioni aparat i teško se ogrešili o svoju zemlju i sugrađane, dotle su drugi sačuvali korektnu i prijateljsku odnose sa komšijama druge nacionalnosti. U svakom slučaju, stvarnost nije odgovarala ni nacističkoj ratnoj propagandi o bespoštednoj borbi Germana i Slovena, niti posleratnoj komunističkoj propagandi u kojoj su svi Švabe bili zli, a svi Srbi (i ostali Jugosloveni) dobri. Odnosi su bili mnogo složeniji, i nipošto jednoznačni. Ovo se ponovo potvrdilo i kad se ratna sreća preokrenula.

U oktobru 1944. za Nemce u Vojvodini dolaze teški dani. Ovo se, pre svega, odnosi na one koji nisu mogli ili želeli da se evakušu. Mnogi koji su ostali, učinili su to jer su smatrali da će ih čista savest zaštititi od eventualnih progona.⁵² Neki su ostali jer su im komšije Srbi obećali da će se za njih zauzeti.⁵³ Niko nije mogao da sluti kakvu nemilosrdnost će nova vlast ispoljiti prema preostalim Švabama. Da dalji događaji nisu bili tako tragični, nada stanovnika Sečnja u Banatu da će sve završiti plaćanjem neke vrste odštete zato što je Nemačka izgubila rat, izgledala bi smešno.⁵⁴

50 Franztal, 173.

51 Slobodan Maričić, *Susedi, dželači, žrtve. Folksdojčeri u Jugoslaviji*, Beograd 1995, str. 201, 208; Arhiv Centra za dokumentaciju o vojvođanskim Nemcima, Pančevo, fond svedočenja, dok. 9-2008994, 9-0601995, 9-0610993.

52 Gaus, str. 156; Philipp Sandors, *Sekitsch, erlebte Heimat, Sencheim*, 1977, str. 274; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. Band V. *Das Schicksal der Deutsch in Jugoslawien*, Dusseldorf, 1961, (dalje: Dok.) str. 136-137; Maričić, str. 216; Franztal, str. 196.

53 Franztal, str. 196.

54 Ludwig Tartenuit, *Setschan. Monografie einer deutschen Gemeinde im Mittleren Banat*, Feilassing, 1962, str. 43.

Ulazak Crvene armije i partizanskih jedinica u nemačka sela je bio praćen ubistvima, često vrlo masovnim, pljačkama i silovanjima. Sovjetski vojnici su posebno bili poznati po pijančenju, sitnim krađama i mnogobrojnim silovanjima, pri čemu često nisu birali nacionalnost.⁵⁵ Partizani su posebno sejalili strah streljanjima i hapšenjima.⁵⁶ Žrtve nisu bili samo Nemci već i pripadnici drugih nacionalnosti, ako su smatrani nepodobnim po novim standardima koji su upravo bili ustanovljavani.⁵⁷

Za ove postupke novih vlasti nismo mogli pronaći jugoslovenske dokumente koji bi ih potvrdili, ali za jednu drugu ružnu pojavu se može naći indirektna potvrda i u jugoslovenskim izvorima, pa i u štampi onog vremena.

Reč je o masovnim pljačkama, krađama i razvlačenju imovine odsutnih Švaba. U ovoj ružnoj radbi nisu učestvovali samo Srbi, već i Cigani, Mađari, Rumuni, Slovaci i drugi.⁵⁸ Zanimljiv je primer Bele Crkve na koju su se spustili seljaci iz okoline. Kao da su se opravdani gnev zbog okupacije, pohlepa, klasna i nacionalna mržnja i tradicionalna antipatija seljaka prema varošanima skupile u jedno.⁵⁹

Kao što je rečeno, o takvim pojavama se moglo saznati i iz tadašnje, strogo kontrolisane štampe. Pišući o selu Sonti, Borba kaže da je za kratko vreme razneto ogromno bogatstvo.⁶⁰ Slično je javljeno i za Parabuć.⁶¹ Velik problem za nove vlasti su predstavljali tzv. "autokolonisti" koji su se samovoljno naselili na napuštenim ili ispražnjenim imanjima Švaba. Njih je bilo oko 5000 iz Vojvodine, ali i sa Kosova i iz Makedonije.⁶²

Pogrešno bi iz ovoga bilo zaključiti da su se i odnosi posle okupacije potpuno okrenuli u negativnom smeru. Primeri pomoći koju su Srbi pružili, ili bar pokušali da pruže svojim nemačkim komšijama su brojni. Oni su

55 Dok., str. 202; 205-207; 212; 216-217; 262; Lenz, str. 122; Burger, str. 217; Sanders, str. 284; Tertenuit, str. 44; Josef Volkmar Senz (ur), Apatiner Heimatbuch. Aufstieg, Leistung und Untergang der donauschwabischen Grossgeneinde Abthausen / Apatin im Batscher Land, Straubing, 1960, str. 561; Bär, Müller, Renter, Siwatz 1766-1944, Freilassing, 1963, str. 143; Vladimir Dedijer, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita I, Zagreb, 1980, str. 410-411; Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945, II, Beograd 1989, str. 297.

56 Dok., 248-249; 235; 253-255; 383; Weisskirchen, str. 204.

57 Dok., str. 232; 238; 250; Burger, str. 218; Weisskirchen, str. 235.

58 Benedikt Halminger, (ur) Bukiner Heimatbuch. Werdegang, Aufstieg und Untergang der deutschen Gemeinde Bukin in der Batschka / Jugoslawien, Magstadt, 1974, str. 239; Lenz, str. 122; Sanders, str. 284; Bär, str. 193; Schneider, str. 255; Zollitsch, str. 174; Sohl, str. 56.

59 Weisskirchen, str. 235.

60 Štetočinsko rasipanje narodne imovine od strane bivšeg odbora u bačkom selu Sonti, Borba, 20.VIII 1945, str. 5.

61 Kad smo umeli rukovati mitraljezom, umećemo da proizvodimo i biljke za industriju, Politika, 18. II 1946, str. 5.

62 Problemi i sadašnje stanje kolonizacije u Vojvodini, Politika, 1. VI 1946, str. 1.

utoliko značajniji što je u to doba tako nešto moglo biti i opasno po život.⁶³ Da nije bilo tog sasvim ljudskog i razumljivog straha za sopstvenu glavu takvih primera bi svakako bilo i mnogo više. Već smo spomenuli da su i pripadnici nenemačkih nacionalnosti stradali, a i sam (Sep) Janko, bivši vođa nemačke narodne grupe, prvo u Jugoslaviji, a potom u okupiranom Banatu je uz svu svoju netrpeljivost prema Srbima bio spreman da prizna postojanje te opasnosti.⁶⁴

U Nemačkom Elemiru srpski sveštenik je intervenisao kod novih vlastodržaca i spasio nedužne Nemce streljanja.⁶⁵ U Jaši Tomiću je jedan penzionisani školski inspektor koga je inače bio glas da je srpski nacionalista (što bi u švapskom žargonu značilo da je bio antikomunista) je pokušao da učini isto, ali bez uspeha.⁶⁶ Slično je bilo i u Kaptalanu.⁶⁷ U Srpskom Miletiću lokalnim Srbima su njihovi komšije Švabe dali stvari na čuvanje, ali su partizani došli, pretresli im kuće i odneli dragocenosti.⁶⁸ Još zanimljiviji slučaj se desio u Sečnju gde je lokalni partizanski komandant sprečio seljane iz susednog sela da se osvete Švabama za 17 Srba koje su SS-ovci ubili za vreme rata.

Možda je najdirljiviji primer dvojice Srba iz Obrovca u Bačkoj koje su partizani streljali zato što su se suprotstavili ubijanju nedužnih Švaba.⁶⁹

Ovo su samo neki od primera solidarnosti i humanosti iz prvih dana komunističke vlasti. Svakako da bi ih se moglo navesti još dosta. Drugi oblik pomoći je bilo donošenje hrane Švabama koji su bili zatočeni u logore.⁷⁰ Još bolji način da se pomogne zatvorenim rođacima, prijateljima, komšijama i poznanicima je bio iznajmljivanje logoraša za rad na seoskim imanjima.⁷¹ Kasnije su konfinirani Nemci mogli da dobijaju i pakete.⁷² Sve ovo se dešavalo u vreme kada je bilo ne samo opasno pomagati one koje je vlast proskribovala, već i u vreme kada ni slobodni ljudi nisu mogli da budu sigurni da će sačuvati glavu i imovinu. Pored toga, u zemlji je vladalo opšte siromaštvo i nedostatak hrane, tako da je svako odricanje u korist bližnjih u nevolji bilo utoliko plemenitije.

63 Weiskirchen, str. 222.

64 Sepp Janko, Weg und Ende der deutschen Volksgruppen in Jugoslawien, Graz, Stuttgart, 1982, str. 276.

65 Dok., 213.

66 Burger, str. 235.

67 Isto, str. 510-511.

68 Schneider, str. 259.

69 Gaus, str. 197.

70 Dok, str. 430; Lenz, str. 125-126; Zollitsch, str. 189.

71 Lenz, str. 292.

72 Zollitsch, str. 190; Dok, str. 433.

Dva i po veka dug suživot Srba i Švaba je imao svoje uspone i padove. Odnosi su, zavisno od situacije, koju su i jedni i drugi više trpeli nego stvarali, bili topliji ili hladniji, ali uglavnom se živelo mirno i dobrosusedski. Drukčije se uostalom nije ni moglo u jednoj regiji toliko išaranoj mnogobrojnim nacionalnostima. Drugi svetski rat je doneo najveća iskušenja. Neki pripadnici oba naroda su povedeni ekstremnim ideologijama ili niskim strastima doveli u opasnost vekovne dobrosusedske odnose, ali bi čak i to iskušenje bilo prebrođeno da nije bilo jasno želje novih vlasti da odstrani nemačku manjinu iz Jugoslavije.⁷³ Pripisivati takav postupak vlasti nacionalizmu, kako to rade neki ostrašćeni nemački autori, besmisleno je. Određena netrpeljivost prema Švabama se u Vojvodini svakako javila kao posledica okupacije, ali međunacionalni odnosi su ipak ostali suviše dobri da bi opravdali tako drastičnu meru. U Jugoslaviji nikad nije bilo masovnog linčovanja Nemaca kao u Čehoslovačkoj. Pripisati postupak prema nemačkoj manjini panslavizmu je takođe pogrešno, jer su Nemci proterivani i iz neslovenskih zemalja (Mađarske, Rumunije). Razlozi nisu bili ni ideološke prirode: po nekim nemačkim autorima Nemci su morali da odu jer su bili zagovornici privatnog vlasništva i zapadne kulture. Bespotrebno je i reći da je i većina ostalih Jugoslovena bila za privatno vlasništvo i zapadnu kulturu, misleći pod tim na hrišćanske vrednosti. Osim toga, nijedna druga nacionalna manjina nije prošla kao nemačka, što ima i svoje razloge spoljno-političke prirode. Pravi razlog surovog postupka prema Švabama je agrarna prenaseľjenost pasivnih krajeva zemlje i želja režima da čvršće veže za sebe partizane koji su većinom poticali baš iz tih krajeva. Ovo je jedna od retkih pojava u kojoj se možemo složiti sa inače apologetskim švapskim piscem Johannom Wuschtom.⁷⁴ Zločini dela Folksdojčera sigurno nisu mogli opravdati kažnjavanje nejači i celokupne narodne grupe. Vekovni suživot Srba i Nemaca je na silu prekinut a danas preti opasnost da se zaboravi i plodna duhovna razmena, i mnogobrojna lična prijateljstva koja su vezivala komšije dve nacionalnosti.

Summary

Relations between Serbs and Germans in Vojvodina (18th-20th century)

Germans started to migrate to the territory of southern Hungary in the first decades of the 18th century. After initial conflicts with the local Serb population, they established peaceful and good neighborly relations and mutual cultural exchange. In

73 Milovan Đilas, *Wartime*, New York, London, 1977, str. 422-423.

74 Johann Wüsch, *Ursachen und Hintergründe des Schicksales der Deutschen in Jugoslawien. Bevolkerungsverluste Jugoslawiens im Zweiten Weltkrieg*, Kehl am Rhein, 1966, str. 9.

the 1848 revolution Germans, unlike the Serbs, have not been on one side only, thus contributing against greater disturbance of their mutual relations. Their relations remained good during World War I despite deportation of Serbs during war and arrival of the Serbian army at its end.

With the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Germans living in Vojvodina started to become nationally conscious. Relations with Serbs and government authorities remained mainly good until the outbreak of World War II when the German ethnic minority became Nazified. Folksdeutscher greeted the arrival of Wehrmacht troops with exuberance. Crimes committed by occupiers and some Folksdeutscher who joined German troops and organs of authority did not completely spoil their relations with Serb neighbors, although they disturbed them to a great extent. That their break was not complete was obvious after the war, when Germans were put to prison camps, but did not remain without the aid of their former Serb neighbors.